

Özünəxidmət bacarıqları insanlara şəxsi ehtiyaclarının qeydinə qalmaq-sərbəst yemək, içmək, geyinmək, şəxsi gigiyena qaydalarına riayət etmək imkanlarını yaradır. Müasir şəraitdə uşaqların əməkdə özünəxidmət bacarıqlarının formalaşdırılmasına ciddi ehtiyac vardır. Hazırkı təhsil modelində məktəbəqədər təhsilə ümumi təhsilin başlanğıc pilləsi, uşaqların məktəb təliminə müvəffəqiyyətlə keçidi üçün bərabər imkanların yaradılmasının əsası kimi yanaşılır. Məktəbəqədər yaş dövründə uşaqlarda ahəngdarlığa tələbat artır. Sürətli hafizə inkişaf edir, hərəkətlərin dəqiqliyi, uyğunluğu, ayrılmazlığı baş verir. Bütün hərəkətli fəaliyyətlər dərk olunur, dinamik və məqsədyönlü xarakter daşıyır. Fiziki və idraki çalışqanlıq genişlənir. Xarakter, əqli və iradi keyfiyyətlər formalaşır. Məktəbəqədər hazırlıq ibtidai təhsil pilləsində (5-6 yaş dövrü) uşağın məktəbdə və sonrakı həyatda uğurlar qazanmasında əhəmiyyətli rola malikdir.

Şahrza AĞAYEV,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji
Universitetinin dosenti,
Qabaqcıl təhsil işçisi

Uşaqların ümumi inkişafı, onların şəxsiyyətinin formalaşdırılması, təlim-tərbiyənin səmərəliliyinin artırılması, davranışda baş verə biləcək ləngimələrin, pozuntuların aradan qaldırılması, "uşaq-uşaq", "tərbiyəçi-uşaq", "valideyn-tərbiyəçi" münasibətlərinin, eləcə də kollektivdə qarşılıqlı ünsiyyətin düzgün qurulması mühüm amillər kimi diqqət mərkəzində saxlanılır.

Məktəbəqədər təhsilin məqsədi uşaqların fiziki, psixi, emosional, sosial və idraki inkişafı üçün şərait yaratmaq, onların sadə əmək vərdişlərinə yiyələnməsini təmin etmək, məntiqi və yaradıcı təkəllürün ilkin elementlərini formalaşdırmaq və istedadlı uşaqların erkən yaşdan üzə çıxarılmasını təmin etməkdən ibarətdir.

Məktəbəqədər yaşlı uşağın inkişaf sahələri (fiziki inkişaf, sağlamlıq və təhlükəsizlik; idrakın inkişafı; estetik və yaradıcı inkişaf; sosial-emosional inkişaf) və təlim nəticələri kurikulumda standartlara uyğun olaraq verilib.

Məktəbəqədər təhsil ətraf aləmin gözəlliklərini duymaq, estetik cəhətdən qavramaq və müvafiq bədii nümunələr yaratmaq üçün ilkin pillə olub; bu sahədə aparılan işlər estetik tərbibin vəzifələrinə daxildir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların estetik inkişafı onların yaradıcılıq qabiliyyətlərini stimullaşdırır. Estetik tərbibə məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda bədii hissələrin və zövqün, bədii yaradıcılıq qabiliyyətlərinin, ətraf aləmdəki obyektləri müşahidə və müzakirə etmək bacarığının inkişafını təmin edir. Təsviri fəaliyyətdə rənglər və formaların yeni birləşməsi, quraşdırma prosesində müxtəlif modellərin qurulması, hekayə və nağıllar, musiqi fəaliyyətində sadə melodiyaların dinlənilməsi, mahnı və uşaq musiqi alətlərində ifa, rəqs məktəbəqədər yaşlı uşaqların estetik inkişafına kömək edir. Uşaqlarda ətraf aləmin gözəlliklərini düzgün qiymətləndirmək bacarığı və ətraf aləmə müsbət emosional münasibət formalaşmağa başlayır.

Məktəbəqədər yaşlı uşağın sadə bədii yaradıcılıq, mədəni-estetik təsəvvürlərə malik və sadə əmək bacarıqları nümayiş etdirməyi kurikulumda tələb kimi qoyulub.

Bütün qruplarda tərbiyəçi-müəllim uşaqlara müxtəlif əmək tapşırıqları verə bilərlər. Uşaq əməyinin dörd növünə bunlar aiddir: Özünəxidmət (gündəlik və şəxsi məmnuniyyətə yönəldilmiş iş) əməyi; Məişət əməyi (qrup otağı, həyətəyana sahəni səhmana salmaq); Təbiətdə iş (təbiət guşəsi, çiçəklilik və bağda iş, bitki və heyvanlara qulluq və s.); Əl əməyi (kağız, parça, təbii materiallar, tullantı materialları və sairədən istifadə).

Əmək fəaliyyəti üç formada aparılır: Təlimatlar (sadə və mürəkkəb, uzun və qısamüddətli, epizodik və sabit) əsasında işlər; Növbətçilik (yemək otağı, dərslər, təbiət guşəsi və s.) vəzifələri əsasında işlər; Kollektiv (ümumi və birləş) əmək.

Sadə əmək bacarıqları nümayiş etdirən uşaq üçün həyati əhəmiyyət daşıyan özünəxidmət fəaliyyətindən başlanır.

Özünəxidmət əməyi üzrə əsas anlayışlara daxildir: özünəxidmətin tərbibəvi əhəmiyyətinin uşağın gündəlik şəxsi tələbatının ödənilməsində ifadə olunması; uşağın ilk dəfə insanlarla münasibət yaratması və öz vəzifəsinin dərk edilməsi; özünəxidmətdə uşağın qarşısında konkret məqsəd qoyulması; vərdişlərin formalaşdırılmasının əsas metodik üsulu (hər bir elementar hərəkətin və onun ardıcılığının yerinə yetirilməsini göstərmək); vərdişlər formalaşdıqca tədricən nümayişdən şifahi izahatlara keçmək; ümumi xatırlatma metodundan istifadə etmək; özünəxidmətin təşkilində pedaqoji tələblərin vahidliyi.

Uşaqların özünəxidmət bacarıqlarının formalaşdırılması

Bunun əsası ailədə qoyulur, məktəbəqədər təhsil müəssisələrində davam etdirilir

Özünəxidmət dedikdə, bədənin təmizliyi, paltarın səliqəliliyi haqqında müntəzəm qayğı, bunun üçün lazımı işləri görmək, daxili tələbatla görə hazırlıq, gigiyenik qaydalara riayət etmək başa düşülür. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların həyatında özünəxidmətin tərbibəvi əhəmiyyəti dəyərləndirilərkən, ilk növbədə, onun gündəlik tələbat kimi zəruriliyi ilə şərtləndirmək lazımdır. Uşaq məhz özünəxidmət vasitəsilə özünə qayğı göstərməyin qədrini bilir və yaxın ətrafda olan doğmalarına fəal surətdə diqqətli olmaq bacarığı öyrənir. Uşaq özünəxidmətdə iştirak etdikdə müəyyən fiziki və əqli sөy göstərmiş olur. Uşağın fiziki inkişafı onun sağlamlığının əsas göstəricisidir.

Məktəbəqədər yaş dövrü uşağın fiziki, psixofizioloji və şəxsiyyət sahəsində inkişafının keyfiyyətə dönüş dövrüdür. 3-6 yaşda uşağın fiziki inkişafına daxil olan boyunun, çəkisinin artmasında dəyişiklik baş verir. Uşağın psixi inkişafı üçün özünəxidmət əməyinin motivlərinə uyğun oyun məşğələləri geniş təsir imkanlarına malikdir. Həmin məşğələlər uşaqların hərəkətlərində səmərəliliyi, dinamik dəqiqliyi, diqqətin cəmləndirilməsini, yönəldilməsini və reaksiya sürətini nizamlayaraq onda çeviklik tərbibə edir.

Özünəxidmətdə uşağın qarşısında ona aydın olan, zəruri və konkret məqsədlər qoyulmalıdır. Üçyaşlı uşaq üçün özünəxidmətlə bağlı əməli fəaliyyətin hər biri cəlbədicidir. Bu, uşaqlarda müstəqilliyə imkan verir, öz tələbatını ödəyir. Özü tərəfindən həll edilməli problem kimi təzahür edir (ayaqqabını geymək, onun bağlarını düzgün bağlamaq və s.). Digər tərəfdən, uşağın iradəsi gərginləşir, onun diqqəti bu proseslərə cəlb edilir.

Orta qrupun uşaqları geyinərkən daha sərbəst olur, öz aralarında söhbətlər edir.

Uşaqlara özünəxidmət vərdişlərinin formalaşdırılması üçün tərbibənin metodik hazırlığı vacibdir. Bunun üçün tərbibəçi pedaqoji rəhbərliyi həyata keçirərkən bütün uşaqların iştirakını təmin etməli, əmək vəzifələrini tədricən mürəkkəbləşdirməli, özünəxidmət əmək növünün onların (məktəbəqədər yaşlı uşaqların) tərbibə vasitəsinə çevirməlidir.

Uşaqlara xidmətədi əmək vərdişlərinin aşılınması əl yanaşı, digər müsbət keyfiyyət və adətlərin (qənaətcilik, səliqəlilik, müstəqillik, əməksevərlik, fəallıq və s.) tərbibə olunması daim diqqətdə saxlanılmalıdır. Qeyd olunan bu dəyərlərə uşaqları alışdırmaq, praktik fəaliyyətə o vaxta kimi cəlb etmək lazımdır ki, hər biri özünə sərbəst xidmət edə bilsin. Sonrakı mərhələdə tərbibəçi uşaqların fəaliyyətini təmin etməlidir.

Özünəxidmət əməyi ilə əlaqədar uşaqlarda vərdişlərin formalaşdırılmasının əsas metodik üsulu hər bir elementar hərəkətin və onun ardıcılığının yerinə yetirilməsini nümayiş etdirməkdən ibarətdir. Məsələn: Tərbiyəçi deyir: Leyla bax, mən necə əl-üzümü yuyacağam, təmiz və səliqə ilə; əvvəlcə qollarımı çirmələyəcəyəm, sonra əllərimi su ilə isladacağam; bax belə... (tərbiyəçi öz hərəkətlərini izahatla nümayiş edir).

Özünəxidmət əməyi zamanı (geyinmə, əl-üz yuma, oynucaq və materialların yığışdırılması) təlim üsulları dəyişilməməlidir. Özünəxidmət vərdişlərini qazanmaq üçün uşaqların məşq etmələri vacibdir. Uşaqlarda vərdişlər formalaşdıqdan sonra tərbibəçi tədricən ətrafı olaraq şifahi izahatlara keçir. Tərbiyəçinin vaxtında və yerində verdiyi

izahatlar uşaqlarda vərdişlərin möhkəmləndirilməsinə, dəqiq hərəkətlərin qavranılmasına səbəb olur. Tərbiyəçi bu məqsədlə ümumi xatırlatma metodundan da geniş istifadə edə bilər. Burada ən başlıca cəhət uşaqların iş nəticələri ilə tərbibəçinin maraqlanmasıdır. Bunsuz uşaqların düzgün tərbibəsindən danışımaq olmaz.

Özünəxidmət təşkil edərkən tərbibəçi gigiyena tələblərinə əməl olunmasını daim izləməlidir. Kiçik qruplarda özünəxidmət vərdişlərini formalaşdırmaq müstəqil yeməyi, əl-üz yumağı, geyinib-soyunmağı uşaqlara öyrətməklə şərtlənir.

Müşahidələr göstərir ki, əksər tərbibəçilər uşaqlarda özünəxidmət vərdişlərinin aşılınmasında sistemsizliyə yol verirlər.

Əl-üz yuma vərdişlərinin aşılınması zamanı tərbibəçi fəal olmalıdır. O, uşağı əl-üz yuyana yaxınlaşdıraraq deyir: "Özün əl-üzünü yu, mən isə sənə kömək edirəm". Tez

bir anda tərbibəçinin köməyi ilə uşaq tapşırığı yerinə yetirir. Bir çox hallarda hərəkətlərin ardıcılığını tərbibəçi nümayiş etdirir: əlləri su ilə islatmaq; ovcunun içini və əllərinin arxa tərəfini sürtmək.

İki aydan sonra uşaqlara tələblər mürəkkəbləşdirilir (qolları çirmələməyi öyrətmək, dəsmaldan düzgün istifadə etmək). Tərbiyəçi uşaqların diqqətini əl-üz yuyulduqdan sonra xarici görünüşlərinə cəlb edir (təmiz, səliqə).

Tərbiyəçi kiçik uşaqları gigiyenik qaydaları anlatmağa yönəltmək üçün motivasiya yaratmalı və problem xarakterli yönəldici suallar verilməlidir.

Sən oyundan sonra əlləri nə üçün yumalısan? Əlləri yumadan stolun arxasında nə üçün oturmaq olmaz? Uşaq verilən suallara uyğun müsbət motivlərlə köklənərək münasibət bildirir və məntiqi addımlar atır.

Məktəbə hazırlıq qruplarında tərbibəçinin məşğələ mövzusu kimi özünəxidmət və gigiyena qaydalarından fəal təlim aparması məqsədə uyğundur.

Tərbiyəçi uşaqlara müraciət edir. Özünəxidmət və sanitariya-gigiyena qaydaları dedikdə nə başa düşürsünüz? (Uşaqların cavabları öyrənilir). Fikirlər dinlənilir, tərbibəçi mövzuya aydınlıq gətirir. Qeyd edir ki, hər bir insan özünəxidmət və sanitariya-gigiyena qaydalarına əməl etməyi bacarmalıdır. İlk öncə, mövzu ilə bağlı şəkillər lövhədə asılır, onlara şərh edilir.

Səhər yuxudan qaxmaq, fiziki tərbibə ilə məşğul olmaq, yataq otağını və yerini yığışdırmaq, səliqəyə salmaq. Əl-üzünü və dişlərini yumaq, səhər yeməyindən sonra masanı yığışdırmaq, bağçaya getmək üçün geyinmək, xarici görünüşünü səliqəyə salmaq, oturduğu yerə təmiz saxlamaq, otaqda, yaşadığı evdə və bağcadakı yeməxanada səliqəyə və təmizliyə diqqət göstərmək, yeməkdən əvvəl və yeməkdən sonra əlləri sabunla yumaq, yatmadan əvvəl otağın havasını dəyişmək, paltarları səliqə ilə çıxarıb asılıqandan asmaq.

Təcrübə göstərir ki, üçyaşlı uşaqlar geyinmə və soyunmada əvvəlcə çətinliklə üzləşirlər. Uşaqlarda bu işdə maraqlı tərbibəçi üçün tərbibəçi onları süjetli şəkillərlə tanış edir.

Uşaqları özünəxidmət üzrə tələblərlə tanış etmək üçün məşğələlərdə ətrafdakı yaşlıların, böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqların davranışı üzrə gündəlik müşahidələrdən, kitablarda verilən illüstrasiyalara baxıxdan, bədii əsərlərin mütaliəsindən, gəlincik tamaşalarından istifadə olunmalıdır.

Orta qrup uşaqları əl-üz yuma, geyinmə və yeməkdə daha çox müstəqillik göstərirlər. Beşyaşlı uşaqlar özünəxidmət üzrə bir çox əsas vərdişlərə yiyələndikləri üçün onların qarşısında geyinmə zamanı kiçiklərə qarşılıqlı kömək göstərmək vəzifəsi həvəslə icra olunmalıdır.

Ailədə özünəxidmət əməyinin əsası qoyulur. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində bu iş davam etdirilir. Həmcinin özünəxidmət əməyi bütün ixtisals müəssisələri, fəaliyyətə bütün sahələrdə mövcuddur. Hər kəsdən tələb olunan zəruri fəaliyyət növlərindən biridir. Əməyin bu növünə gigiyenik qaydalar, şəxsi əşyaları, dərs və iş ləvazimatlarını təmiz və səliqəli saxlamaq və s. aiddir. Özünəxidmət əməyi ictimai faydalı əməyin ilk mərhələsidir.